

FTAMP 17.07.61

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-07>

Саурықов Е.Б., Тамабаева Қ.*, Елубаева Р., Кембаева А.

Халықаралық Тараз инновациялық институты. Тараз, Қазақстан

E-mail: karakoz14@mail.ru

ORCID 0000-0002-5763-0703, 0000-0001-6734-9635,

0000-0001-7544-6523, 0000-0001-7159-5230

Ш. АЙТМАТОВ ЖӘНЕ Ш. МҰРТАЗА: ОЙ-ТАНЫМ ҮНДЕСТІГІ

Аңдатпа. Аударма – күрделі жанр. Көркем шығарма табиғатын түйсініп, автордың айтарын, сезім ирімдерін жеткізу – үлкен еңбекті, шеберлікті қажет ететіні даусыз. Осы тұрғыдан алғанда, қырғыздың ұлы жазушысы Ш.Айтматовты қазақша сөйлеткен Ш.Мұртазаның дарынды аудармашы екендігін бағамдаймыз. Мақала екі кесек тұлғаның көркемөнер табиғатын, сөз өнерінің құдіретін шын сезінгендігіне, ұлттық рухты шынайы жеткізудегі шеберліктеріне арналған. Шыңғыс Айтматов пен Шерхан Мұртазаның шығармашылық тұлғаларындағы ой-танымүндестігі жекелеген көркем туындылары негізінде талданады. Көркем туындыны аударуда көркемдегіш тәсілдердің қолданылу ерекшеліктері, сөз табиғатының өзіндік маңызға ие екендігі бағамдалады.

Мақаладан аудармамен айналысу – шығармашылық өнер, оның ішінде рухани дамуға өзіндік игі әсері бар мәдени құбылыс ретінде сипатталады. Осы себепті де, тақырыптың өзектілігі айқындалып, қос қаламгердің жазушылық жолдағы мақсат-мүдделерінің өзара байланысы, концепциялық ұстанымдары сөз болады.

Ең бастысы, тақырып пен идеяның тұтастығы, шығармадағы кейіпкер әлемі мен тартыс табиғатын беруде Шерхан Мұртазаның Шыңғыс Айтматовты жан-тәнімен сезініп, ұтқыр ойларымен, оралымды тілдік өрнектермен жеткізгендігі айқын танылады. Бұл орайда, салыстырмалы талдау, кешенді, тағы басқа да әдіс-тәсілдер қолданылады.

Шыңғыс Айтматов – өзінің көркем туындыларын қырғыз және орыс тілдерінде қатар жазған. Шерхан Мұртаза да орыс, қырғыз тілдерінің барлық құрылымын, тілге тән өзіндік ерекшеліктерін жіті меңгерген. Осыдан келіп, мақалада талданған үзінділерді Шерхан Мұртаза өте түсінікті, көркем аударма алғандығын көреміз. Алынған үзінділер арқылы көркем шығарманың идеялық ерекшелігін, жалпы сол уақыттағы өмір шындықтарын, адамдар болмысын тура бағамдауға болады.

Негізінде Шыңғыс Айтматов – өмір философиясын жан-жақты жеткізген, махаббат пен сұлулықты дәріптеген гуманист жазушы. Және дүниетаным кеңістігіндегі эпикалық мәнерден манасшылдық та байқалмай қалмайды. Осылардың барлығы Шерхан Мұртаза аударуында сәтті көрініс тауып, ұлы суреткер шығармашылығында уақыт пен кеңістік категориясы – көркемдікке қызмет ететін шартты ұғымдар ретінде қабылданады.

Өткен ғасырдың шебер реалисі Ш.Айтматов қандай ұлы жазушы болса, Ш.Мұртаза да өз кезегінде ұлттық әдебиетіміздің дамуына шексіз үлесін қосқан, руханияттың шын жанашыры, шебер сөз зергері екендігі мақала барысында дәйектеледі.

Шыңғыс Айтматов шығармаларының қазақ оқырмандарына кеңінен таралуы Шерхан Мұртаза сын-ды шебер аудармашының үлесінің мол болғандығының әсері екендігі мақалада талданып, дәлелденеді.

Кіріспе. Әдебиет – ұлы күш. Халықтың рухани байлығы – көркем әдебиетті жасайтын тек қана талантты ұлы дарындар. Талантты тұлғалардың әрбірінің өмірі мен шығармашылығы өзінің туған халқының тағдырымен, өркендеу тарихымен табиғи байланысты болады. Әрбір халықтың да генофонына саналатын ұлы тұлғалары болады. Оларсыз ол ұлттың рухани дамуы еш мүмкін емес. Қырғыз халқының осындай

ұлы тұлғасы Шыңғыс Айтматов болса, қазақ халқының кесек тұлғасы Ш.Мұртаза – тек алғыр журналист, шебер прозашы, дарынды драматург қана емес, публицистика мен аударма жанрында да елеулі еңбек еткен талантты сөз зергері.

Ақпараттық жаһандану жағдайындағы мәдениетаралық қарым-қатынастарды жаңғырту, оның сапалық құзыреттілігін жаңа деңгейге көтерудің бір тәсілі – аударма. Қазіргі таңда қазақ аударматану ғылымы жедел даму үстінде. Қазақ ақын-жазушыларының туындыларының әлемдік деңгейде танымал бола бастауына соңғы жылдары ғана мүмкіндік туды. Аударматану – тілдердің өзіндік ерекшеліктерін айқындап, әлемнің тілдік бейнесін танымдық тұрғыда зерделейтін сала. Соның негізінде аударматану – ғылымдар арасындағы ынтымақтастықты орнықтыратын, тілдердің мүмкіндіктерін танытатын ілім ретінде қалыптасты. Көркем туындыларды аудару арқылы түпнұсқада қамтылған әлеуметтік мәселені, негізгі ойды басқа тіл оқырманына жақын етіп кескіндеуге тырысатын, оған қоса, өзге жұрттың наным-сенімін, дүниетанымын беру арқылы сол ұлттың рухани әлемінен, жан дүниесінен, оқырманын хабардар етуді де мақсат тұтатын аударма дүниелер жарыққа шығып жатыр.

Аударма шығармашылығы – интеграциялық үрдістердің жедел қарқын алуына ықпалын тигізетін тілдік және мәдениеттанымдық тетіктердің бірегейі саналады, соған орай, бұл да заман талабынан туындап отырған өзекті мәселелер деуге болады.

Осы тұрғыдан алғанда, әрбір аудармашының көркем аудармадағы шеберліктерін саралап, көркемдік танымға қосқан үлесін бағамдауды рухани жаңғыру бағытындағы, ұлттық әдбиетіміздің даму ерекшеліктерін айқындаудағы маңызды қадам деп бағалауға болады. Халық жазушысы Шерхан Мұртаза да дербес қолтаңбасы айқындалған, өзіндік стилі бар қаламгер ретінде аударма жанрына ерекше ыждаһаттылықпен қарады.

Жазушының өмірбаяндық деректеріне қарап отырсақ, шығармашылықтың өзіне аударма жанры арқылы келгендігін бағамдаймыз.

«Аударма бұл адамзат әрекетінің күрделі де көп қырлы түрі. Әдетте, аударманы «бір тілден екіншісіне аудару» деп қарастырғанмен, шындығында аударма жай ғана бір тілді екінші бір тілмен алмастыру үдерісі емес. Аударма барысында әртүрлі мәдениеттер, тұлғалар, түрлі әдебиеттер, дәуірлер, дамудың түрлі деңгейлері, салт-дәстүрлер қақтығысады. Аударма мәселесі мәдениеттанушыларды, этнограф, психолог, тарихшы, әдебиеттанушыларды қызықтырады және аударма іс-әрекетінің әртүрлі жақтары сәйкес ғылымдар аясында зерттеу нысаны бола алады». Жалпы аударма жасау өте күрделі де қиын жұмыстардың бірі. Бұл жұмыспен айналысу үшін аударма ісінің қыр-сырын білетін жетік маман болу қажет. Талантты туындының рухани әлемі – көпке ортақ. Аудармашының жасаған аудармасы төрт аяғынан тең түсіп жатса, мұның өзі – үлкен бақыт. Осы тұста, қырғыздың классигі Шыңғыс Айтматовты бағы жанған қаламгер деп айтсақ, асылық емес. Шерхан Мұртаза оның «Қош, Гүлсары!», «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет», «Боранды бекет», «Жан пида» сынды шоқтығы биік туындыларын қазақша сөйлетті. Бір ғажабы, Шыңғыстың шығармаларын бір Шерхан Мұртаза ғана емес, қазақтың өзге де қаламгерлері басқа шығармаларын тамаша аударған. Мәселен, Әбіш Кекілбаевты («Ерте келген тыр-

наларды» орысшадан аударған), Қалжан Нұрмахановты («Жәмилә», «Құс жолы», «Бетпе-бет», «Алғашқы ұстазды» қырғызшадан қазақшаға), Айқын Нұрқатовты («Шынарым менің, шырайлым менің» орыс тілінен аударған), Зейнолла Қабдоловты («Қызыл алманы» орысшадан аударған), Қалтай Мұхамеджановтарды («Ақ кемеңі» орысшадан аударған) атап айтсақ болады (Саурықов, 2018: 106).

Материалдары мен әдістер. Әрбір талантты қаламгер өзінің аудармаларына үлкен сын көзбен қарайды. Шығармалары аударылып жұртқа тарап жатса, малдана қалатын қаламгерлер де жеткілікті. Алайда, олардың шығармалары сол уақыттың ғана сұранысына ие болып, кейініректе шаң басып жатып қалатыны да аян.

Бір ғажабы, Ш.Айтматов шығармаларын қазақ аудармашылары үлкен сүйіспеншілікпен, зор жауапкершілікпен аударғанын байқауымызға болады. Сонымен қатар, олар Шыңғыс шығармаларын тек сөзбе-сөз аударып емес, шынайы рухын халыққа жеткізуге ерекше ден қоя білген. Осылардың ішінде, Шыңғыс Айтматов орысша, қырғызша жазғандарын түпнұсқадан тікелей аударған Шерхан Мұртазаның орны дара деп айтсақ, артық кетпегеніміз. Екі қаламгердің көркемдік әлемін, тіл кестесін талдау, жинақтау, салыстыру арқылы ғылыми пайымдауларға жол ашамыз.

Нәтижелер. Шерхан Мұртаза оның шығармаларын аударуды «Ботагөз» повесінен бастаған болатын. Аудармашы ретінде ол Шыңғыс Айтматов шығармаларының рухын тура бере білген. Мәселен: әлемге танылған, Шыңғыс шығармашылығының шоқтықты биігі болған «Қош бол, Гулсары» повесіндегі «Ни у кого из людей не было таких ласковых рук. Это были удивительные руки, упругие и четкие, как губы той маленькой гнедой кобылицы со звездой на лбу. И ни у кого на свете не было таких глаз как у этой женщины» үзіндісін алайық (Айтматов, 1967: 24).

Ал, осы шығарма Шерхан Мұртазаның аудармасында былай беріледі: «Адам баласында, ешкімде мұндай аялы алақан жоқ. Бұл бір ғажайып қол. Үйірдегі домалақ, торы төбел байталдың ерініндей сүйкімді, жып-жылы алақан. Жер үстінде дәл бұл әйелдің көзіндей әдемі көз ешкімде жоқ» (Мұртаза, 1984: 26).

Осындағы Шерхан Мұртазаның аудармасындағы *аялы алақан, ғажайып қол* қолданыстары сәтті қолданыс тапқан. Шыңғыс Айтматов туындыларын аударуда Шерхан Мұртаза сыршыл поэзия элементтерін де, ұрпақтар сабақтастығы туралы қарапайым түсініктер сиқырын да, ғылыми-техникалық прогресс пен фантастикалық болмыстың арасындағы байланыстар танымы, адам ғұмырының мән-мағынасы туралы философиялық пікірталастардың тереңдігін айнытпай көрсете білген.

«Аудармашының түпнұсқа шеңберінен шығып кетуге қақысы жоқ. Түпнұсқа мәтіні қандай аудармашыға болмасын бұлжымас заң. Ал, аударма үдерісінде кейбір еркіндіктер, мәселен, бір сөзді немесе бір ұғымды басқа сөзбен беру кейде түпнұсқа әрпінен аулақтау – бұлар ауытқу емес, сапалы аударма жасаудағы әдіс-амалдар болып табылады» (Саурықов, 2018: 214).

Мәселен, Шерхан Мұртазаның Гүлсары тұлпардың түр-тұрпатын аударғандағы суретіне назар аударайық. Шыңғыс Айтматовтың орысша түпнұсқасындағы мына бір үзіндіні қарастырайық:

«Прекрасною пору молодости начинал в ту весну буланный иноходец. Из мохнатого кургузого полуторалетки он превращался в стройного, крепкого жеребчика. Он

вытянул корпус, который утратив мягкие линии, принимал уже вид треугольника – широкая грудь и узкий зад. Голова его тоже стала как у истинного иноходца – сухая, горбоносая, с широко расставленными глазами и подобранными, упругими губами. Но ему и до этого не было никакого дела. Одна лишь страсть владела им пока, доставляя хозяйну немалые хлопоты, – страсть к бегу. Увлекая за собой своих сверстников, он носился среди них желтой кометой. В горы и вниз со склонов, вдоль по каменистому берегу, по крутым тропам, по урочищам гоняла его без устали какая-то неистощимая сила. И даже глубокой ночью, когда он засыпал под звездами, снилось ему, как убегала под ним земля, как ветер посвистывал в гриве и ушах, как лопотали и словно бы звенели копыта» (Айтматов, 1967: 96).

«Сол бір көктемде сары жорғаға жас дәуреннің қызығы мол еді. Жабағы жүндес жадағайлау тапал тай құлпыра түсіп, құнан шығып келе жатты. Бойы жазылып, тұрқы ұзарып, бұрынғы балауса жұмыр денесі енді шиыршық атып, кеудесі дамып, қарны қаншырдай қатып тұлғалана түсті. Кең қолтық, тар бөксе, басы да нағыз жорғаға жарасымды бас, қырнап алар қырым еті жоқ бөкен тұмсық тостағандай төңкерілген көздері алшак біткен, жымқырма жинақы ерін. Бірақ өзінің бұл сымбатын біліп жатқан Гүлсары жоқ. Бұл кезде оның бар құмары тынымсыз шаба беру еді. Қожайынға да тыныштық жоқ. Өзі құралпы тай-құнанды еліктіріп, еліртіп, солардың арасында сап-сары жұлдыздай боп ағып жүргені. Қайдағы бір қажымас күш бойын кернеп, өрге шабады, өрден ылдиға, ылдидан сайға, сайдан қырға, тай-тасты қоймай тасырлата кезеді. Жұлдыздар жамырап, түн жамылып, жылқылар жусап жатқан кезде де, Гүлсары түсінде аяғының астында танабы тарылып, зымырап жердің қалып бара жатқанын көріп, құлағында жел ызындап, тұяқтарының тарсылы қоңыраудай сыңғырлап естілер еді» (Мұртаза, 1984, 136).

Алынған үзінділерде Шыңғыс Айтматовтың түпнұсқадағы көркемдік әлемі, идеяны жеткізудегі өзіндік машық-мәнері түгел сақталғанымен қатар, тілдік құрылым жағынан өте шебер қолданыстар болғандығын көреміз. Жалпы Шыңғыс Айтматов шығармаларын аударуда Шерхан Мұртазаға сол кезеңдегі цензура да көп әсерін тигізген. Қазақ арасындағы кең таралған көре алмаушылық шығармашылық өкілдерінің арасында да болғаны жасырын емес. Солардың түрлі қауесетін естіген үкімет басындағылар мен зиялы азаматтар Шыңғыс Айтматов шығармаларындағы қазақ даласының суреттеудегі шеберлігін тіпті басқа қырынан сипаттады. Осыдан келіп, Шерхан Мұртазаға Шыңғыс Айтматовтың шығармаларын аударуына үзілді-кесілді қарсы шыққандар да болды.

Бұл туралы аудармашы-жазушының өзі былай дейді: «Менің әр кітаптан үзіп-жұлып алып отырғаным – Айтматов көтерген зілмауыр проблемалардың бірлі-жарымы ғана. Жазушының жүрегін тасжарғандай жарып өтіп, әлем, адам алдына қойылған қаншама сұрақтар тұр десеңізші.

Мен «Боранды бекетті» қазақшаға аударып жүргенде мынадай бір сорақылау әңгіме болды. Сол кездегі Госкомиздаттың бастығы баспаның директорын қысады: «Буранный полустанокті» аударуға неге шарт жасастың? – деп. – Қалайда шартты бұз. Мұртазаевқа айт: басқа кітап аударсын!» – деп. Мұртазаев оған көне қоймайды. Ол кітап аударса, ақша табу үшін аударып жүрген жоқ. Өзінің жазатын дүниесі же-

теді. Аударса, Айтматовтың кітабын шын құлай сүйгендіктен, бар жан-тәнімен беріле аударарды (Жұмабек, 2002: 26).

Сан жөнінен, көлем тұрғысынан қарағанда, Шыңғыс Айтматов туындыларының мөлшері көп емес, кез келген әдебиеттегі қарабайыр, қоңыр төбел прозаиктердің бірқатары ондай нәрселерді елуге жетпей-ақ, жазып тастай береді ғой. Ал мағына, тереңдік, көркемдік критерийлеріне жүгінсек, қазіргі әлем өнерінің ең үздік шығармаларының қатарында Айтматов туындыларының көрінуі, қырғыз, қазақ әдебиеттері үшін ғана емес, кеңес әдебиетінің мерейі, халықтық, гуманистік мұраттарды ұстанатын өнер салтанаты.

Шыңғыс Айтматов талантының сапалы бір ерекшелігі, ол әрбір кезекті шығармасында тың өмірлік материалды ала отырып, соны стильдік, композициялық форма пайдаланып, жаңа образдар, тосын тұлғалар тудырып, ерекше көркемдік әлем ашады. Айрықша ескерер жайт – күні бүгінге дейін ол бір шығармасында қолданған баяндау тәсілін, архитектоника элементтерін екінші рет қайталаған жоқ. Үнемі, тұрақты қайталанатын бір-ақ нәрсе бар. Айтматовтың барлық туындысының темірқазығы – адам, ауыр тағдырлы, трагедиялық қаһарман. Жәмиладан басталған осы арна Танабай, Едігеге жетіп, енді Авдий Калистратов, Бостан Үркіншиев болып жалғасып барады» (Тұрлыбек, 2019: 67).

Жазушы творчествосындағы ең үлкен сарын, басты пафос өмірдің сұсты келбетін, тіршіліктің қаһарлы сырын реалистік дәлдікпен, азаматтық адалдықпен, суреткерлік шыншылдықпен, қаламгерлік тереңдікпен бейнелеу, адамдар тағдырындағы диалектикалық қайшылықтарды ашу, өмір мен өлімнің мәңгілік тайталасындағы жеке адамның орнын көрсету; жазушы науқандық, өткінші ұрандарға бой алдырмай, көркемдік, идеялық, шыншылдық талаптарын берік те қатал ұстанады. Әдебиет тарихы қанша тереңде жатқанымен, жазба ескерткіштері мол болғанымен, қазақ, қырғызда реалистік әңгіме, повесть, роман дәстүрінің шағындығы әр кезде шаң беріп қалады. Біреулер фольклорлық сарындарға түсіп кетсе, екіншілер әдеби схемаларға құрылады. Аңыз, миф байлығы мен реализм мектебіндегі шеберлік сырларын әлеуметтік, психологиялық проза сабақтарына берік ұластырып, қазіргі заманның күрделі шындықтарын ашатын, ұлттық бояуы қанық, интернационалдық байлығы мол, философиялық терең мазмұнды формасымен көз тартатын жүзіктің көзінен өткендей көркем, ықшам, қорғасындай салмақты туындылардың тұтас галереясын жасады.

Айтылған қорытындыларды «По праву памяти, творческое наследие выдающегося мастера художественного слова Ч.Айтматова останется в мировой литературе, поскольку к проблемам планетарного масштаба он выходил через национальное мирозерцание, говоря о проблемам вечных, общечеловеческих. Филологический анализ прозы и публицистики Ч. Айтматова обогатит мировое литературоведение новыми акцентами в анализе стиля и поэтики, новым прочтением малой прозы писателя» (Жаппаркулова, 2020: 37), – деген пікір де айқындап тұр.

Әлемдік әдебиетке тың тақырып, соны идея алып келген, авторлық концепцияның кемелдігін танытқан Ш.Айтматовтың суреткерлік шеберлігін әдеби-сыни және ғылыми тұрғыдан тану қырғыз ұлтының әдебиеті үшін қандай қажет болса, қазақ

әдебиеті үшін де үлкен маңызға ие. Қазақ пен қырғыздың салт-дәстүрін, мәдениетін, әдебиетін, мінез-құлық, болмыс-бітімін бала күнінен бойына дарытып өскен Шерхан Мұртазаның Ш.Айтматов шығармаларын аударуға аса ықыласты болуына осы жағдайлар әсер етсе керек.

Өмір жолына көз жүгіртсек, Ш.Айтматовтың бүкіл шығармашылығы мен өмірі бастан-аяқ қазақ халқымен тығыз байланысты болды. Сонау «Жәмиладан» бастап, әлемге танымал «Қош бол, Гүлсары», «Ақ кеме», «Ғасырдан да ұзақ күн», «Жан-пида» сияқты барлық шығармаларындағы көркем образдарының рухы мен мінезі қырғыздан гөрі қазаққа өте-мөте жақын еді. Жазушының өзі де қазақ ауылымен іргелес, қоныстас жерде туып-өскен. Әкесі Төреқұлды Тұрар Рысқұлов қолынан жетектеп жүріп, Ташкентке оқуға түсірген. Кейін қырғыздың көрнекті қоғам қайраткері болған, 1938 жылы «халық жауы» ретінде атылып кеткен Төреқұл Айтматов Т.Рысқұловтың тікелей тәрбиесін көрген шәкірті болған.

Бес жасында әкесі Мұртаза «Рысқұловщина» деген жаламен ұсталып кеткеннен бастап, бала Шерханның алаң көңілі қандай қызмет атқарса да, Рысқұлов туралы ізденуде болды. Осылай, Шыңғыс Айтматовпен өмір жолы түйісіп, жазушылық жолында ұлы талантына бас иеді.

Әйгілі жазушы «Ақ кеме» повесінде кішкентай ғана баланың көзімен күллі әлемнің қуанышы мен қайғысына үн қосқан аңыз бен мифті шындықпен астастыра суреттейді. «Қош бол, Гүлсары!» – жүйрік жылқының тағдыры арқылы қоғамдық-әлеуметтік болмысты тереңнен тануға арналған. «Жан пида» романын қалың қазақ оқырманы кезінде жақсы қабылдаған. Роман қасқырлар тіршілігі арқылы табиғат пен адам баласы арасындағы күрделі қарым-қатынасты биік адамгершілік деңгейде көтеруімен терең ой салады. «Ғасырдан да ұзақ түн» романында және «Шыңғысханның ақ бұлты» повесінде заман зарын, адамзаттың трагедиялы тағдырын толғайды. Табиғаттың жазы мен күзі, қысы мен көктемі алмасып келіп отыратынындай, адам баласының да қилы-қилы мінездері «Қызыл алма» шығармасында сәтті ашылған. Ш.Айтматовтың «Жәмилә» повесі кезінде Ресей ғана емес, Еуропаның өзін таңырқатқан.

Шыңғыс Айтматовтың шығармаларын қазақ тіліне аударуда Шерхан Мұртазаның жазушының адамдық болмысын жан-жақты тани алғандығын байқаймыз. Ш.Мұртазаның Шыңғыс Айтматовпен ой-танымбірлігі мен ұлттық ұстаным тұрғысында өзара үндесіп жатқандығын байқаймыз. Ал, аудармашылық шеберлігін терең айқындау мақсатында Шыңғыс Айтматовтың басқа шығармаларын аударған қазақ жазушыларымен салыстырып көрелік. Шыңғыс Айтматовтың «Ақ кеме» романын белгілі драматург Қ.Мұхамеджанов аударған. Аударылу барысын талдап көрелік. Шыңғыс Айтматовтың қырғызша түпнұсқасында:

«Орозкул бүгүн таң эртеден бери ачуулу. Эртең менен балта-чотту алып, суудан өтүп, токойго жөнөрдө Момун чал баланы мектебине алпарып келе коеюн деп жинине бир тийген. Алжыган чал да! Күндө эртең менен ат токуп, баланы бир жеткирет, түштө дагы чаап барып, мектептен апкелет. Мынча эмне таштандынын убарасын тартат! Кокуй, мектебине кечигип калбасын деп шашып турганын кантесиң. Кудай берди болуп, бүгун быякта мындай иш чыгып атса, акыры эмнет менен бүтөр экен деп, жан кыйпычыктап турса, чал жинге тийбедиби: балам дейт, мектеби дейт...

Азыр эле жеткире коюп, кайра чаап келе калам. Бала мектебинен кечиксе мугалим эжейине уят болор», – дейді (Айтматов, 1991: 105).

Осы үзіндіні Қ.Мұхамеджанов былай аударары: Бүгін таң атқалы Оразқұлдың көңіл-күйі онша емес. Ертеңгілік балта, араны алып, арғы бетке жинала бергенде, Момын шал баласын мектепке апарамын деп асығып жатты. Бұл шалдай алжыған қақбас бұл дүниеде жоқ. Құдайдың құтты күні таң атпай баланы мектепке апарып, кешке алып қайтамын деп шаба жөнеледі. Осы бір айдалада қалған жетімекті әлпештеуден қолы тимейді. Мектепке кешігіп барса, дүние қараң қала ма екен. Ал, мынаны төмен түсіріп, қашан көзін жойғанша, қаншама машақаты бар екенімен жұмысы болмағаны ғой сонда. «Мен, – дейді, көзді ашып–жұмғанша апарып тастаймын да келем, бала оқудан кешігіп қалса, мұғалім апайдан ұят». Ұялатын адамды тапқан екен. Мұндай ақымақ миғұла бола ма?» (Айтматов, 2005: 75).

Бұл шығарманы Қ.Мұхамеджанов та өте түсінікті, көркем аударары алған. Осы үзіндіні оқи отырып, повестің идеялық ерекшелігін, жалпы сол уақыттағы өмір шындықтарын, адамдар болмысын тура бағамдауға болады. Дегенмен, Шерхан Мұртазаның сөз саптауы мен көркемдік әлемінде жеңіл юмор, әдемі тіркестер, қысқа тіркестер көп қолданылады.

Ш.Айтматовтың тілі мен образдар жүйесінде суреткерлік мол. Және дүниетаным кеңістігіндегі эпикалық мәнерде манасшылдық бар. Жазушы романдарының поэтикалық сипаты турасында жас зерттеуші О.Арукенова мынадай жаңаша ой түйіндейді: «The writers, representatives of the nomadic civilization of Central Asia mostly successfully expressed the key layers and meanings in their works through natural phenomena and images of totem animals, relying on ethnic plots and mythology. The motives of mixed Turkic–Persian folklore always fill the pieces of writing with mystical power and metaphor, which is also specific of the work of Chingiz Aitmatov. The anthropogenic myth of the deer–ancestress of the Kyrgyz tribe from the ancient Turkic folklore is one of the substantial layers of the novel» (Arukenova, 2021: 78).

Жазушының шығармалары дүниежүзінің 128 елінде 176 тілге аударылған. Класик жазушы Шыңғыс Айтматовтың соңғы шығармаларының бірі – «Когда падают горы» («Таулар шөккенде») романы. Бұл роман 2006 жылы Мәскеуде жарық көрді. Ал, қазақ тілінде жеке кітап болып басылмаған «Тау құлаған», «Кассандра таңбасы» романдары мен «Шыңғысханның ақ бұлты» хикаятын орыс тілінен жазушы Нұрлан Қами аударған.

Заманымыздың ұлы суреткері Шерхан Мұртаза шығармалары да дүние жүзінің көптеген тілдеріне аударылуда. Әрине, оның шығармаларының өзге тілдерге аударылуы автор үшін де, аудармашылар үшін де ерекше олжа екендігін атап кеткеніміз жөн. Шерхан тілін аударушылардың басқа аудармашылар сияқты негізгі мақсат–міндеттері – жазушы шығармаларының рухын оқырманға дәл жеткізе білу. Оның туындылары да одақтық және шетел халықтарының тіліне аударылды.

Әдебиет атты ардың ісіне белсене араласқан Ш.Мұртаза өзіндік бедер қалыптастырған, ұлттық қазынамызды алтын сандығын байытып, шоқтығы биік шығармалар сыйлады. «Адамның басшысы – ақыл, жетекшісі – талап, шолушысы – ой, жолдасы – кәсіп, қорғаны – сабыр, қорғаушысы – мінез, сынаушысы – халық» деген Саққұлақ бидің айтқанының нақты мысалы Ш.Мұртаза деп тануға болады.

Шыңғыс Айтматов – әлем таныған тұлға. Ал, Қазақстанда Шер-ағаны білмейтін адам жоқ. Көркем шығармалары арқылы адамзаттың ой-өрісін көтеріп, санасына сәуле құйған, руханияттың көшін сүйреп, өмір философиясын шерткен екі замандас сөз зергерінің де өзіндік мектеп қалыптастырғаны анық.

«The literature is an echo and the state, peculiar only to it in every epoch. As far as human development, which is advancing from the most ancient times is restless, continuous process, so the art of ideas in the manner of artistic paintings, understanding of the world and life through the images of its artistic descriptions and images is continuously updated phenomenon. Fiction literature in any period shows the mutual relationship, world outlook, dreams and desires, people's life purposes of a certain time, as a kind of social consciousness of humanity. We feel that the development of literature and the fine arts in different historical periods can be realized through a novelty from previous literary models and art principles, sometimes even changing the old canons at the root, so that the execution of the mastery of its era, in accordance with the requirement of time. If we look at the history of many centuries of fruitful long-term growth and improvement of Kazakh literature, we note that this process proceeds without obstacles and continuously» (Алиева, 2016: 264), – деген пікірді назарда ұстай отырып, екі жазушы да өз дәуіріндегі әдебиетті дамытуға өлшеусіз үлес қосты десек, артық айтпағанымыз.

Екі тұлғаның өмір жолы мен ұлтқа деген қалтқысыз сүйіспеншілігі ұқсас. Балалық шақтары соғыстың отына шарпылып, түтініне қақталған ұрпақтың өкілі.

Қорытынды. Қазақ әдебиетінің әлемдік арнада көрініп, таралуы кең өріс алып келеді. Мұның өзі егемен елдің тәуелсіздік тұғырын рухани салалар арқылы нығайтып, шеңбер-аясын жаңа тақырып, мазмұнмен, соны түр, өлшем-өрнектермен көркем берлей түскенінің бір белгісі болса керек.

«Адамзаттың Айтматовы» аталған Шыңғыстай ұлы жазушының шығармашылық мұрасы әлемге паш етілді, көптеген зерттеулер жүргізілді. Ал, осы алып жазушының шығармаларын қазақ тіліне тәржімалау арқылы шеберліктің шыңына шыққан Ш.Мұртаза секілді белгілі жазушының аудармашылық қырын, айқындауға ұмтылды. Көрнекті қаламгердің аударма саласына қосқан үлесін, өз шығармаларының басқа тілдерге аударылуына да өте жауапкершілікпен карап, аудармашылармен достық қарым-қатынаста болғандығын таразылау арқылы шынайы талант иесі, дарынды қаламгер ретіндегі қолтаңбасын бағамдауды мақсат еттік. Әсіресе, халық қалаулысы бола отырып, халқының мұңын мұндап, жоғын түгендеген қайраткердің ар-абыройдың ең биігінде тұрған ерен тұлға екендігін түйсіндік.

Ш.Мұртаза – әмбебап тұлға. Оның аудармашылық қыры туралы сөз қозғағанда Шыңғыс Айтматов туралы айтпау еш мүмкін емес. Ұлттық рухтан нәр алып, қанаттанған қос қайраткердің де ұлы мұраттар жолында атқарған істері өте көп. Ш.Мұртазаның ұлы мұрат жолындағы Тұрар Рысқұловтай тұлғаны тірілтіп, әдеби ескерткіш орнатуы, осы жолға ширек ғасырдан астам уақытын сарп етуі, сол арқылы оның шәкірті болған Шыңғыс Айтматовтың талантын жоғары бағалап, ерекше ден қойғаны да өзінше ерлік.

Қорыта айтқанда, Шыңғыс пен Шерхан шығармашылығындағы рухани ұқсастығы олардың эстетикалық танымдарының жалғастығында. Шыңғыс Айтматовтың

көркем әдебиетке деген адалдығы Шерхан аудармаларында нақты жеткізіліп, өзінің көркем туындыларында көркем проза тілімен көркемделіп жарқырай түсті. Көркем әдебиеттегі басты талап пен биік тұғыр – өмір шындығы мен көркемдік шешімнен бастау алары хақ. Бұл тұрғыдан алғанда, екі ел әдебиетінің нар суреткері өмір шындығының сәулесіне баланатын қоғамдық болмысты образдар арқылы бейнелейді.

Шыңғыс Айтматов та, Ш.Мұртаза да кез-келген тақырыпты талғамсыз, кездейсоқ жазбаған. Олар өздері көріп-білген жайларды тереңнен толғап, шабытпен, серпінмен жазады. Өздерін толғандырып, қолына қалам ұстатқан тақырыбын жана көзқарас, бедерлі бейнелеулер арқылы ұтымды, әсерлі етіп береді. Бұл – екі суреткердің де ойтанымының үндесіп жатқандығының кепілі, жазушылық, шығармашылық кредосы.

Саурыков Е.Б., Тамабаева К.*, Елубаева Р., Кембаева А.
Международный Таразский инновационный институт. Тараз, Казахстан
E-mail: karakoz14@mail.ru
ORCID: 0000-0002-57630703, 0000-0001-6734-9635,
0000-0001-7544-6523, 0000-0001-7159-5230

Ш. Айтматов и Ш. Муртаза: гармония мысли и познания

Аннотация. Перевод – сложный жанр. Неоспорим тот факт, что художественное произведение требует большого труда, мастерства, чтобы понять природу, передать чувства автора. С этой точки зрения, мы оцениваем Ш.Муртазу как талантливую переводчику, который научил казахскому языку великого киргизского писателя Ш. Айтматова. Статья посвящена двум великим личностям, в умении мастерству передать национальный дух, истинные чувства художественной природы, могущества искусства слова. Тональность мышления в творческих личностях Чингиза Айтматова и Шерхана Муртазы анализируется на основе отдельных художественных произведениях. Предполагается, что особенности применения живописных приемов в переводе художественного произведения, имеют свои самоактуализации природы слова.

Заниматься переводом статьи – творческое искусство, в том числе культурное явление, имеющее свое благотворное влияние на духовное развитие. В связи с этим, определена актуальность темы, раскрываются концептуальные позиции, взаимосвязь интересов и целей двух писателей в творческом пути.

Главное, цельность темы и идеи признается очевидным, что Шерхан Муртаза ощущая душой Чингиза Айтматова, своими острыми мыслями и выразительными языковыми выражениями передал в произведении натуру борьбы и мир героя. При этом используются сравнительный анализ, комплексный и другие методы.

Чингиз Айтматов – свои художественные произведения написал на кыргызском и русском языках. Шерхан Муртаза также владел всем строением русский, киргизский языки, достаточно владел специфическими особенностями языка. Исходя из этого, мы видим, что проанализированные в статье отрывки Шерхан Муртаза сумел перевести очень понятно, художественно. По полученным фрагментам можно прямо судить об идейной специфике художественного произведения, реалиях жизни того времени в целом, бытии людей.

Чингиз Айтматов – писатель-гуманист, всесторонне передающий философию жизни, прославляющий любовь и красоту. И манасность от эпического стиля в пространстве мировоззрения тоже не останется незамеченной. Все это успешно отражено в переводе Шерхана Муртазы и воспринимается в творчестве великого художника как категория времени и пространства – принимается как условные понятия, служащие художественному творчеству.

Каким великим писателем был Ш.Айтматов, мастер-реалист прошлого века, также и Ш.Муртаза, в свою очередь, внес неопенимый вклад в развитие национальной литературы, является истинным сторонником духовности, мастером слова.

В статье анализируется и доказывается, что широкое распространение произведений Чингиза Айтматова казахским читателям способствовало увеличению доли такого искусного переводчика, как Шерхан Муртаза.

Ключевые слова: перевод, художественное произведение, мысль, гармония, национальный дух, писатель.

Saurykov E., Tamabaeva K. *, Yelubaeva R., Kembaeва A.

International Taras Innovative Institute. Taraz, Kazakhstan

E-mail: karakoz14@mail.ru

ORCID: 0000-0002-5763-0703, 0000-0001-6734-9635,

0000-0001-7544-6523, 0000-0001-7159-5230

Sh. Aitmatov and Sh. Murtaza: harmony of thought and knowledge

Abstract. Translation is a complex genre. It is an undeniable fact that a work of art requires a hard work, skill in order to understand nature and convey the feelings of the author. From this point of view we evaluate Sh. Murtaza as a talented translator who taught the Kazakh language to the great Kyrgyz writer Sh. Aitmatov. The article is devoted to two great personalities, for their ability to skillfully convey the national spirit, the true feelings of the artistic nature, the power of the art of the word. Sentiment of thinking in the creative personalities of Chingiz Aitmatov and Sherkhan Murtaza is analyzed on the basis of individual works of art. It is assumed that the features of the use of pictorial techniques in the translation of a work of art have their own self-actualization of the nature of the word.

Engaging in the translation of an article is a creative art, including a cultural phenomenon that has its own beneficial effect on spiritual development. In this regard, the relevance of the topic is determined, the conceptual positions, the relationship of interests and goals of the two writers in the creative path are revealed.

Most importantly, the integrity of the theme and idea is made obvious that Sherkhan Murtaza feeling the soul of Chingiz Aitmatov with his sharp thoughts and expressive linguistic expressions conveyed the nature of the struggle and the world of the hero in the work where comparative analysis, complex and other methods are used.

Chingiz Aitmatov wrote his works of art in Kyrgyz and Russian languages. Sherkhan Murtaza also mastered the entire structure of the Russian, Kyrgyz languages, and had sufficient knowledge of the specific features of the language. Based on this, we see that Sherkhan Murtaza managed to translate the passages analyzed in the article very clearly, artistically. Based on the fragments obtained, one can directly judge the ideological specifics of a work of art, the realities of life of that time in general, and the life of people.

Chingiz Aitmatov is a humanist writer who comprehensively conveys the philosophy of life, glorifying love and beauty. The manasiness of the epic style in the worldview space will also not go unnoticed. All this is successfully reflected in the translation of Sherkhan Murtaza and is perceived in the work of the great artist as a category of time and space – it is accepted as conditional concepts that serve artistic creativity.

Sh. Aitmatov was a great master realist of the last century as well as Sh. Murtaza made an invaluable contribution to the development of national literature is a true supporter of spirituality, a master of words.

The article provides an analysis and proves that the wide distribution of the works of Chingiz Aitmatov to Kazakh readers contributed to an increase share of a skilled translator Sherkhan Murtaza.

Keywords: translation, work of art, thought, harmony, national spirit, writer

Информация об авторе:

Саурыков Ерболат Байұзақович – ректор Международного Таразского инновационного института, доктор филологических наук, Тараз, Казахстан, ORCID 0000-0002-5763-0703

Тамбаева каракоз Умирзақовна – доцент кафедры «Общая педагогика» Международного Таразского инновационного института, кандидат филологических наук, Тараз, Казахстан, ORCID 0000-0001-6734-9635

Елубаева Рахат Сайлаубековна – заведующий кафедры «Общая педагогика» Международного Таразского инновационного института, кандидат филологических наук, доцент, Тараз, Казахстан, ORCID 0000-0001-7544-6523

Кембаева Айну́р Тураровна – директор Научно-исследовательского центра «Шерхановедение» Международного Таразского инновационного института, магистр филологических наук, Тараз, Казахстан, ORCID 0000-0001-7159-5230

Әдебиет:

Айтматов Ш. Қош бол Гулсары. – Фрунзе: Шығыс, 1967. – 123 б.

Айтматов Ш. Ғасырдан да ұзақ күн. – Ресей, АСТ баспасы, 2018. – 512 б.

Айтматов Ш. Ақ кеме. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2005. – 369 б.
Айтматов Ш. Тау құлаған. Романдар мен хикаят. – Алматы: Дәуір-кітап, 2017. – 608 б.
Алиева Ж., Масалиева Ж. Ақын-жыраулар поэзиясындағы түркі мотивтері. // Тіл және әдебиет журналы, 2016. – №4. – 263–268 б. ISSN: 2078–0303.

Арукенова О.А. Шыңғыс Айтматовтың «Ақ кеме» шығармасындағы дихотомия арқылы көрсетілген отарлық дискурс. // «Keruen» ғылыми журналы. М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты, 2021. – №71. – 77–82 б. ISSN 2078–8134.

Жаппаркулова К.Н. Ш.Айтматовтың кіші прозасының филологиялық талдауы // «Keruen» ғылыми журналы. М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты, 2020. – №67. – 32–39 б. ISSN 2078–8134

Жұмабек С. Жұлдызы нұрлы суреткер. – Алматы: Қазығұрт, 2002. – 152 б.

Мұртаза Ш. Қош бол, Гүлсары. – Алматы: Жазушы, 1984. – 230 б.

Саурыков Е., Кембаева А. Шерхантану. – Тараз: ТИГУ баспаханасы, 2018. – 245 б.

Тұрлыбек Д. Шераға. – Алматы: Тоғанай Т, 2019. – 146 б.

Литература:

Айтматов Ш. Прощай, Гульсары. – Фрунзе: Чыгыс, 1967. – 123 с. (каз.)

Айтматов Ч. И дольше века длится день. – Россия, Издательство АСТ, 2018. – 512 с. (каз.)

Айтматов Ш. Белый корабль. Повести и рассказы. – Алматы: Атамұра: 2005. – 369 с. (каз.)

Айтматов Ш. Когда горы падают. Романы и повести. – Алматы: Дауир-кітап, 2017. – 608 с. (каз.)

Алиева Ж., Масалиева Ш. Тюркские мотивы в поэзии акынов и жырау. Журнал языка и литературы, 2016. – Vol.7. – №4. – 263–268 с. ISSN: 2078–0303. (каз.)

Арукенова О.А. Колониальный дискурс в повести Чингиза Айтматова «Белый пароход» выраженный через дихотомию «Keruen» научный журнал. Институт литературы и искусства имени М.Ауезова, 2021. – №71. – С.77–82. ISSN 2078–8134. (каз.)

Жаппаркулова К.Н. Филологический анализ малой прозы Чингиза Айтматова. «Keruen» научный журнал. Институт литературы и искусства имени М.Ауезова, 2020. – №67. – С.32–39. ISSN 2078–8134. (каз.)

Муртаза Ш. Прощай, Гульсары. – Алматы: Жазушы, 1984. – 230 с. (русс.)

Жұмабек С. Звездный писатель. – Алматы: Казығұрт, 2002. – 152 с. (каз.)

Саурыков Е., Кембаева А. Шерхановедение. – Тараз: Типография ТИГУ, 2018. – 245 с. (каз.)

Тұрлыбек Д. Шераға. – Алматы: Тоғанай Т, 2019. – 146 с. (каз.)

References:

Aitmatov Sh. (1967) Kosh bol Gulsary [Goodbye, Gulsary]. – Frunze : Shygys, 123 b. (in Kaz)

Aitmatov Sh. (2018) Gasyrdan da yzak kyn [And the day lasts longer than a century]. – Resey, AST Baspasy, 512 b. (in Kaz)

Aitmatov Sh. (2005) Akkeme. Posteri viri angimeler [White ship. Leads and stories]. – Almaty: Atamura, 369 b. (in Kaz)

Aitmatov Sh. (2017) Tau kulagan. Romandar homines hikayat [When mountains fall. Novels and stories]. – Almaty: Daur-Kitap, 608 b. (in Kaz)

Alieva Zh., Masaliev Zh. (2016) // Akyn-zhyraular poetica syndagy turki motivleri [Turkic motifs in the poetry of akyns and zhyrau]. Til zhane adebiet jurnali, №4. – 263–268 b. ISSN: 2078–0303. (in Kaz)

Arukenova O.A. (2021) Shyngys Aitmatovtyn «Ak keme» shygarmasyndagy dichotomia arkyly korsetilgen otarlyk discours [Colonial discourse in Chingiz Aitmatov's story «White steamboat» expressed through the dichotomy]. // «Keruen» gylimi jurnali. M.Auezov atyndagy adebiet zhane oner instituti, № 71. – 77–82 bb. ISSN 2078–8134. (in Kaz)

Zhapparkulova K.N. (2020) Sh.Aitmatovtyn kishi prozasynyn philologia taldauy [Philological analysis of the small prose of Ch. Aitmatov] // «Keruen» gylimi jurnali. M.Auezov atyndagy Adebiet zhane oner instituti, №67. – 32–39 bb. ISSN 2078–8134 (in Kaz)

Zhumabek S. (2002) Zhuldyzy nurly syretker [Star Writer]. – Almaty: Kazygurt, 152 b. (in Kaz)

Murtaza Sh. (1984) Kosh bol, Gulsary [Goodbye, Gulsary]. – Almaty: Zhazushy, 230 b. (in Russ)

Saurykov E., Kembraeva A. (2018) Sherkhantany. – Taraz: TIGU baspakhanasy, 245 b. (in Kaz)

Turlybek D. (2019) Sheraga. – Almaty: Toganay T, 146 p. (in Kaz)